

УДК 911.3

К. І. Вяткін¹, Р. С. В'яткін²

¹Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, Україна

²ТОВ «Епіцентр», м. Харків, Україна

СИСТЕМА РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються шляхи забезпечення ефективного розселення населення шляхом аналізу умов розвитку та урбанізації різних регіонів країни. Надаються рекомендації щодо побудови ефективної моделі розселення з урахуванням соціально-економічних чинників з метою забезпечення сталого регіонального розвитку.

Ключові слова: урбанізація, розселення, містобудування, територія

Постановка проблеми

Одним з ключових напрямків містобудування в Україні є визначення економічних та соціальних пріоритетів сталого розвитку з метою ефективної роботи міст та територій з використанням інноваційних технологій. Для забезпечення ефективного розвитку та комфорту для мешканців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Фундаторами напряму урбаністика можна вважати таких науковців як М.М. Дьомін, Ф.Д. Заставний, В.Т. Семенов, П.С. Коваленко, Г.М. Лаппо, С.С. Мохначук, Є.Н. Перцик, М.Д. Пістун, та ін., які у своїх роботах спиралися на основи районування і містобудування, планувальні схеми і сітки розселення.

Метою статті є розробка пропозицій щодо систематизації містобудівних факторів та визначення перспектив їх раціоналізації в різних регіонах України.

Завданнями статті є наступні:

- визначити пріоритети містобудівного розвитку;
- проаналізувати задачі розселення з урахуванням цілей управління на макротамікрорівнях;
- проаналізувати провідний досвід урбанізації;
- визначити шляхи побудови ефективної системи розселення в Україні для забезпечення сталого розвитку територій.

Виклад основного матеріалу

Основними факторами розселення, включаючи його інтенсивність та напрями, є формування та розподіл виробничих сил, соціально-економічні чинники, природні та демографічні фактори. Фактори, що впливають на природні процеси

розселення, пов'язані із відмінностями через унікальність ореолів навколишнього середовища (рельєф поверхні, клімат, гідрографічна мережа, природні ресурси, якість земельних ресурсів та ін.), Властивості поселення в регіоні також залежать від інтенсивності та напрямку руху населення, районування та міграції. Як відомо, нові населені пункти відрізняються, наприклад, по щільності населення. Співвідношення міських та сільських жителів постійно змінюється у бік зростання кількості міських жителів. Проте, спостерігаються тренди до деурбанізації та зворотної міграції населення до умов ближчих до природи. З іншого боку, просторові зміни регіональної організації виробництва та інших форм зайнятості безпосередньо впливають на форму та характер території поселення, визначають інтенсивність та напрямки роботи більшості людей. Фіксована міграція та маятникова міграція призвели до зміни частки міських та сільських жителів у структурі населення України.

Дія цих чинників у конкретних регіонах має свої особливості і стан демографічних процесів утворює мозаїчну картину як у кількісному, так і в якісному сенсі. Дослідження цієї картини дасть змогу визначити, за рахунок яких регіонів і в якому напрямку розгортаються процеси відтворення населення. До того ж демографічна ситуація у окремих регіонів може стати базою, на якій засновані моделі майбутнього стійкого відтворення народу України в цілому та певних регіонів зокрема, формування демографічної політики держави [1].

На території України чітко виділяється дія трьох чинників, що впливають на розміщення населення. Найважливішим є соціально-економічний чинник, тобто розміщення продуктивних сил, що впливає на виникнення міст і значний приплив сільського населення до них. Так, міське населення з 1913 до 1994 зросло у 5,2 раза, а

сільське зменшилося в 1,7 рази. Тепер в Україні 455 міст, 886 селищ міського типу і 28597 сіл. Між цими двома видами поселень є істотна відмінність [2].

Міським населеним пунктом в Україні, вважають населений пункт, який виконує промислові, транспортні, культурно-торгові та адміністративні функції, а населення складається переважно з робітників, службовців та їхніх сімей. Крім того, зовнішнім визначальним фактором міського населеного пункту є специфічна архітектурна забудова, переважно багатопверхова. Якщо населення становить менше 12000 жителів, але за перерахованими вище критеріями поселення потрапляє під класифікацію міського населеного пункту, то воно вважається селищем міського типу (СМТ). Міста в свою чергу діляться по своїй функціональності на економічні (промислові, транспортні, торгово-розподільні тощо) та неекономічні (адміністративні, рекреаційні та ін) [2].

Соціально-економічний розвиток суспільства, індустріалізація, зміни в структурі праці зумовлюють зростання концентрації населення в

містах. За 1940-1991 рр., Наприклад, кількість міських жителів України зросла з 14,0 до 35,1 млн осіб, тоді як чисельність сільського населення скоротилася з 27,0 до 16,8 млн осіб. За період 1992-2014 рр. Під впливом депопуляції чисельність міського та сільського населення скоротилася: міського до 31,3 млн осіб (на 10%) і сільського до 14 млн. осіб (на 13%). Таким чином спостерігається все більший криза українського села. Очевидним, особливо для молоді, стає перевагу міського способу життя, який пропонує більше можливостей для працевлаштування, ніж у сільській місцевості. Демографічна ситуація в сільській місцевості стає все гостріше. Разом з тим очевидно скорочення чисельності населення в багатьох містах України. Цей процес особливо посилюється в останні роки внаслідок від'ємного природного приросту і помітного скорочення зайнятості, то, насамперед, міста і селища міського типу в промислово розвинутих східних регіонах України, що вичерпали (або вичерпних) можливості свого економічного зростання, а також міські; поселення причернобильського зони таблиця 1.

Таблиця 1

Розселення населення по регіонах України

Області України	На 1 січня 2018 р, тис. осіб.			Доля у загальній чисельності	
	все населення	міське	сільське	міське населення	сільське населення
Вінницька	1 618	815	802	50,3	49,6
Волинська	1 041	543	497	52,21	47,79
Дніпропетровська	3 292	2 751	540	83,58	16,42
Житомирська	1 262	739	522	58,59	41,41
Закарпатська	1 256	466	789	37,15	62,85
Запорізька	1 775	1 369	406	77,09	22,91
Івано-Франківська	1 382	600	781	43,47	56,53
Київська	1 725	1 070	655	62,02	37,98
Кіровоградська	987	617	369	62,56	37,44
Львівська	2 538	1 545	992	60,90	39,10
Миколаївська	1 168	793	374	67,94	32,06
Одеська	2 396	1 603	792	66,92	33,08
Полтавська	1 458	899	559	61,66	38,34
Рівненська	1 158	553	605	47,77	52,23
Сумська	1 132	771	360	68,14	31,86
Тернопільська	1 073	475	598	44,27	55,73
Харківська	2 737	2 202	534	80,46	19,54
Херсонська	1 072	656	416	61,18	38,82
Хмельницька	1 306	729	577	55,81	44,19
Черкаська	1 259	712	547	56,55	43,45
Чернівецька	908	388	520	42,73	57,27
Чернігівська	1 066	682	384	63,93	36,07

Без урахувань тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим і міста Севастополь.

Так, з 92 міст України, що мали 1 січня 2017 р. населення 50000 і більше осіб, тільки в 15 містах населення порівняно з 1989 не знизилася, а зросла, причому в трьох містах воно залишилося практично на тому ж рівні. Населення зросло в таких містах: Київ, Рівне, Тернопіль, Івано-Франківськ, Хмельницький, Луцьк (обласні центри західноукраїнських регіонів і столиця України), Біла Церква, Бориспіль і Бровари (Київська область, столичний регіон), Ковель (Волинська обл.), Энергодар (Запорізька обл.). У Черкасах, Ужгороді, Новоград-Волинському (Житомирська обл.), Дрогобичі (Львівська обл.), Комсомольську (Полтавська обл.) кількість населення за даний період практично не змінилося [3].

В залежності від кількості населення міської населеного пункту в Україні виділяють: міста-мільйонери (чисельність населення понад 1000000 жителів), великі міста (від 500000 до 1000000 жителів), великі міста (від 100000 до 500000 мешканців), серед яких особливо варто виділити обласні центри, середні (від 50000 до 100000 мешканців), малі міста (менше 50000 жителів).

Всі міста-мільйонери та великі міста, а також багато великі міста утворюють навколо себе, поєднуючись з іншими містами, так звані міські агломерації - зони скупчення на безпосередній близькості один від одного міських населених пунктів, пов'язаних між собою єдиними транспортними, господарськими, культурно-побутовими, сервісними (обслуговуючими) і часто навіть житлово-комунальними зв'язками [4].

Залежно від структури, агломерації можуть бути: Моноцентрична (сформованими навколо одного міста, який значно більше за розмірами оточуючих) і поліцентрична (сформовані переважно навколо двох, рідше більше, міст, рівнозначних за розмірами і статусом).

В Україні можна виділити 19 міських агломерацій. Серед них найбільшими є: Київська, Харківська, Львівська, Одеська - типові моноцентричні, і, наприклад, Дніпровсько-Кропивницька, Лисичансько-Рубіжанська - типові поліцентричні.

Співвідношення міського і сільського населення в структурі розселення України визначає рівень урбанізації - частки населення, яке проживає, працює в містах і веде міський спосіб життя. Середній по Україні показник рівня урбанізації становить 68,98%.

Найбільш урбанізованими областями є східні області України: Харківська, Дніпропетровська, Запорізька. Найменш урбанізованими областями

України є Закарпатська, Чернівецька, Івано-Франківська, Тернопільська, Рівненська.

Станом на 1 січня 2018 щільність населення України становила 74 людини на 1 км². Найвища щільність населення характерна для східних та західних областей, а також Київської області (разом з Києвом). Досить низька густина населення в поліських і степових областях України.

Населення по території України розміщується нерівномірно. Області з розвинутою промисловістю і більш сприятливим соціально-економічним середовищем і відносно сприятливою екологічною ситуацією, відрізняються високим рівнем щільності населення. Густо заселені Львівська (116,3 осіб / км²), Чернівецька (112,4 чол/км²), Дніпропетровська (102,7 осіб / км²), Івано-Франківська (99,3 осіб / км²) та Закарпатська (98,6) області, і звичайно, м. Київ (3440,2 осіб / км²), Найменша густина населення в Чернігівській (33,2 осіб / км²), Херсонській (37,5 чол. / км²), Кіровоградській (39,9 чол. / км²) областях, невисокі показники щільності населення в Миколаївській, Житомирській, Сумській областях .

Найбільший вплив на густоту населення мають соціально-економічні та природні фактори. Так, найменша густина населення характерна для північних районів країни (Полісся), де найвищий коефіцієнт лісистості території, значна заболоченість, ґрунти мають низьку родючість, менше розорювання. До таких регіонів належать північні частини Волинської, Рівненської, Житомирської, Київської, Полтавської, Чернігівської та Сумської областей [5].

З другої половини ХХ століття на розміщення населення України все більший вплив мало поступове загострення екологічної кризи і особливо Чорнобильська катастрофа. Так, в 1986 році. Були повністю відселені мешканці міст і сіл 30-кілометрової зони навколо Чорнобильської АЕС. Пізніше було визначено й інші території безумовного (обов'язкового) відселення та гарантованого добровільного відселення. Населення залишає й інші зони екологічної біди, які займають близько 15% території України.

Щільність міського і сільського населення територіально диференційовані. В кінці 2017 року міське населення (тобто рівень урбанізації) України становив 69%, (31,4 млн. Чол.) Сільське - 31% (14100000. Чол.) [2].

Міське населення тісно пов'язане з розміщенням промисловості, підприємництва, сфери послуг. Найбільш урбанізованими є Київська (88%), Дніпропетровська (83%), Харківська (80%) області, а також області, де є великі індустриальні центри Запорізька (77%), Одеська (67%), Львівська (61%) [1].

Станом на 2016 рік в Україні налічується 1345 міських поселень. З них 460 міст (з яких 180 - міста республіканського або обласного значення) та 885 селищ міського типу. Містом в Україні вважається населений пункт, в якому чисельність населення становить більш ніж 10 000 чоловік.

понад 50 тис. Чол., 3 них понад 100 тис. Жителів мають 45 міст [3].

До міст-мільйонерів належать Київ (2870 тис. Чоловік), Харків (1451 тис. Осіб), Дніпропетровськ (1010 тис. Осіб), Одеса (1015 тис. Осіб) [1].

Таблиця 2

Розселення населення України за типами та розмірами населених пунктів [2]

Тип населених пунктів	Чисельність жителів, чоловік	Частка населення України
Міста > 1000 тис.	5263782	11,53%
Міста 500 - 1000 тис.	4117289	9,02%
Міста 100 - 500 тис.	8699378	19,06%
Міста 50 100 тис.	3002027	6,58%
Міста 20 - 50 тис.	3502016	7,67%
Міста 10 - 20 тис.	2267791	4,97%
Міста <10 тис.	677793	1,49%
ПМТ .> 10 тис.	551460	1,21%
ПМТ <10 тис.	3299337	7,23%
Села	14252764	3123%

За адміністративним поділом міські поселення поділяються на міста районного, обласного і загальнодержавного підпорядкування. Найбільше міст у Львівській (44), Київській (без Києва) (26), Дніпропетровській (20) областях. Менше міст в Херсонській, Миколаївській (по 9), Волинської, Житомирської, Рівненської, Чернівецької (11 міст) областях. Найбільша концентрація селищ міського типу у східних областях - Харківській (61). Найменша в Чернівецькій (8), Черкаській (15), Рівненській (16), Миколаївській (17) [2].

Виділяються наступні групи міст за чисельністю жителів: малі (до 50 тис. Осіб); середні (50-100 тис. осіб); великі (100-500 тис. осіб); дуже великі (500 тис. - 1 млн. осіб); міста - мільйонери (понад 1 млн осіб) [1].

Переважають в Україні малі міста, однак, більшість міського населення проживає у великих містах. В країні 97 міст з чисельністю населення

Таблиця 3

Чисельність населення найбільших міст України, станом на 2017 рік (без урахування населених пунктів, підпорядкованих міськраді та тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим і міста Севастополь) [2]

Місто	Чис-сть насел., тис. чол.	Місто	Чис-сть насел., тис. чол.
Вінниці	372	Одеса	1015
Дніпро	1010	Полтава	300
Житомир	271	Рівне	250
Запоріжжя	770	Суми	270
Івано-Франківськ	225	Тернопіль	217
Київ	2870	Ужгород	117
Кропивницький	235	Харків	1451
Херсон	300	Хмельницький	265
Луцьк	215	Черкаси	285
Львів	730	Чернівці	260
Миколаєв	498	Чернігів	296

Зменшення чисельності міст пов'язано насамперед з міграційними процесами, прискореним ритмом життя у великому місті, незадовільним станом екологічної ситуації, особливо в індустріальних містах з надмірним промисловим навантаженням, погіршенням якості життя у містах.

Спостерігається зменшення кількості селищ міського типу, в тому числі через отримання статусу міст. Проблеми розвитку селищ міського типу: зміцнення економічної бази, виробничої та соціальної інфраструктури; поліпшення соціального і культурно-побутового обслуговування населення.

В Україні виділено 20 міських агломерацій - функціонально пов'язаних між собою міських поселень, в яких сконцентровані потужні виробничий, культурно-освітній і торговий потенціал. Всі їх умовно об'єднані у три групи за величиною: перший група включає Київську, Дніпровсько-Кропивницьку, Харківську, Львівську

та Одеську агломерації; Друга група - Криворізький, Краматорську, Маріупольський, Стахановський; 3-я -, Миколаївську, Херсонську, Краснолуцька, Кременчуцький, Лисичанську, Нікопольське. В агломераціях зосереджується близько 60% міського населення України.

Сільське населення станом на 2017 рік становить 31% (14100000. Чол.) Від загальної чисельності населення України та розміщені також нерівномірно. Густо воно в лісостепових районах Львівської, Тернопільської, Чернівецької, Хмельницької, Вінницької, Волинської, Рівненської областей. Значна густота сільського населення характерна і для інших областей Правобережжя. Дещо меншу щільність мають лісостепові області Лівобережжя. У цілому в лісостеповій зоні проживає більше половини сільського населення України.

Значно менша щільність сільського населення в Поліссі. Це пов'язано з меншим розораністю території, великою площею заболочених земель, пісків, менш родючими ґрунтами. У цій зоні порівняно густіше заселена Чернігівське Полісся (40-50 осіб / Км²) і найменш заболочені північно-західні райони Волинського Полісся. Найменша щільність сільського населення в степовій зоні. Тут в окремих районах Херсонської та Запорізької областей вона становить лише 15-17 осіб / Км². Цю зону освоєно пізніше інших. В минулому тут розвивалися ті галузі сільського господарства, не вимагали великої кількості робочих рук.

Найменший рівень урбанізації має Закарпатська (37%), Чернівецька (42%), Івано-Франківська (43%) та Тернопільська (44%) області.

Чисельність сільських населених пунктів становить 28397. Найбільше сільських населених пунктів в областях: Житомирської, Харківської, Полтавської, Чернігівської, Сумської, Вінницької, Дніпропетровської. Менше сів у Херсонській і Запорізькій області.

Сільське населення переважає в областях західного регіону: Чернівецькій (58%), Тернопільській (56%), Закарпатській (63%), Івано-Франківській (57%) областях. Натомість у східних областях частка сільського населення невисока: у Дніпропетровській - 16%, Харківській - 20%. Середня людність сільського поселення в 2017 склала близько 550 чол. Сільські населені пункти в різних природно-географічних зонах мають значні відмінності.

Полісся. Населені пункти невеликі за розмірами. Села розташовані на піднесених ділянках, узліссях, із за високого рівня ґрунтових вод, велику заболоченість, вододільний тип поселень.

Лісостеп. Села більше, ніж на Поліссі, але поступаються степовим. Відстані між селами невеликі. Розміщуються по долинах річок - долинний тип поселень.

Степ. Села дуже великі (3-5 тис. Чоловік). Розміщені по річкових долинах і в заниженні рельєфу. Відстані між селами значно більше, ніж у лісостепу.

Українські Карпати. Села відрізняються певним своєрідністю. Часто простягаються вузькими смугами по долинах річок, нерідко до 10 км. За чисельністю населення села невеликі. Будинки містяться один за одним на різних рівнях схилів гір.

Сукупність всіх населених пунктів України з їх взаємозв'язками утворює територіальну систему розселення. Регіональні системи розселення в Україні: Південна; Донецька; Придніпровська, Північно-Східна; Центральна; Західна; Подільська.

У перспективі на розвиток систем розселення в Україні будуть впливати такі глобальні фактори, як геополітика, економічний суверенітет і незалежність України, ринкова кон'юнктура, що сприяють активізації економічної діяльності, розширенню її зовнішніх і внутрішніх зв'язків, формування якісно нових територіальних структур виробництва, рішення соціальних і екологічних проблем. Особливої уваги вимагає сільська місцевість, адже має нижчий рівень розвитку, ніж міські населені пункти.

Висновки

Отже, у результаті проведеного дослідження було визначено пріоритети містобудівного розвитку територій в Україні. Орклено завдання розселення з урахуванням загальнодержавних та регіональних цілей розвитку міст та територій. За результати аналізу провідний досвід урбанізації визначено пріоритети сталого розвитку міст та територій. Розроблено та запропоновано шляхи побудови ефективної системи розселення в Україні для забезпечення сталого розвитку територій.

Література

1. Geyer, H.S., Kontuly, T. A (1993) Theoretical Foundation of the Concept of Differential Urbanization. *International Regional Science Review*, 5(2), 157-177.
2. Семенов, В. Т. Устойчивое развитие мегаполисов. Урбанистические аспекты [Текст]: монография / В. Т. Семенов, Н. Э. Штомпель; Харьк. нац. ун-т гор. хоз-ва им. А. Н. Бекетова. – Х.: ХНУГХ, 2014. – 339 с
3. Gibbs, J. (1963) The Evolution of Population Concentration. *Economic Geography*, 2, 119-129.
4. Безлюбченко, О.С. Урбаністика [Текст]: навч. посібник / О.С. Безлюбченко, О.В. Завальний; Харьк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2013. – 273 с.

5. Вагин, В.В. *Городская социология [Текст]: учебное пособие для муниципальных управляющих / В.В. Вагин. – М.: Московский общественный научный фонд, 2000. – 169 с.*
 6. Верменич, Я. *Урбанізаційні процеси в УРСР як об'єкт дослідження у системі локальної історії [Текст] / Я. Верменич // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 16(1). – С. 253-268*

6. Vermenich, Ya. (2007) Urbanization processes in the Ukrainian SSR as an object of research in the system of local history. *Problems of Ukrainian history: facts, judgments, searches: Intervet. save sciences Ave, 16(1), 253-268.*

Рецензент: д-р екон. наук, проф. К.А. Мамонов, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, Україна.

References

1. Geyer, H.S., Kontuly, T. A (1993) Theoretical Foundation of the Concept of Differential Urbanization. *International Regional Science Review, 5(2), 157-177.*
2. Semenov, V. T. & Shtompel, N. E. (2014) Sustainable development of megacities. *Urban aspects, 339.*
3. Gibbs, J. (1963) The Evolution of Population Concentration. *Economic Geography, 2, 119-129.*
4. Bezlyubchenko, O.S. & Zavalniy, O.V. (2013) Urbanistics, 273.
5. Vahyn, V.V. (2000) Urban Sociology. *A Tutorial for Municipal Managers, 169.*

Автор: В'ЯТКІН Костянтин Ігорович
 кандидат технічних наук, ст. викладач
 Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова
 E-mail – vyatkin.k.i@gmail.com
 ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2394-3779>

Автор: В'ЯТКІН Роман Сергійович
 ТОВ «Епіцентр», м. Харків
 E-mail – vyatkin.k.i@gmail.com

THE SYSTEM OF POPULATION IN UKRAINE

K. Viatkin¹, R. Viatkin²

¹O.M.Beketov NUUE in Kharkiv, Ukraine

²LLC "Epicenter" in Kharkiv, Ukraine

The article is devoted to topical problems of urbanization of cities and territories. Modern urbanism is concerned with ways to improve the quality of life of citizens. The article provides statistics on various areas of urbanization in different regions of Ukraine. One of the key areas of urban planning in Ukraine is to identify the economic and social priorities of sustainable development with a view to effectively working the cities and territories using innovative technologies. To ensure effective development and comfort for the residents.

The purpose of the article is to develop proposals for the systematization of urban development factors and to determine the prospects for their rationalization in different regions of Ukraine.

The effect of these factors in specific regions has its own peculiarities and the state of demographic processes forms a mosaic picture both quantitatively and qualitatively. The study of this picture will enable us to determine at what expense the regions and in what direction the processes of reproduction of the population unfold. In addition, the demographic situation in certain regions can become the basis upon which the models of the future sustainable reproduction of the people of Ukraine as a whole and certain regions in particular, formation of the demographic policy of the state are based. The territory of Ukraine clearly distinguishes between the three factors affecting the location of the population. The most important is the socio-economic factor, that is, the placement of productive forces, which affects the emergence of cities and a significant inflow of rural population to them.

As a result of the research, the priorities of urban development of territories in Ukraine were determined. The settlement problem is based on the national and regional goals of the development of cities and territories. According to the results of the analysis, the leading experience of urbanization has identified the priorities of sustainable development of cities and territories. The ways of building an effective settlement system in Ukraine for the sustainable development of territories are developed and proposed.

Keywords: urbanization, resettlement, urban development, territory